

Den motbjudande slutsatsen & den plågade filosofen

Reviderad och utvidgad version av föredrag
hållet vid Filosofidagarna 1995.

Bolof Stridbeck

Ett viktigt problemområde om man vill utforma en hedonistisk etik, d.v.s. en etik som bygger på att endast glädjefyllda och plågsamma upplevelser har egenvärde, är om man kan mäta all glädje och allt lidande på samma skala, eller om man måste räkna med att olika typer av glädje och lidande ligger på olika skalor. I det följande diskuteras några problem inom detta problemområde med utgångspunkt i från Derek Parfits uppsats "Overpopulation and the Quality of Life".

I denna uppsats tar Parfit bl.a. upp vad han kallar "den motbjudande slutsatsen" ("the Repugnant Conclusion"). Han kommer fram till den genom att jämföra två världar, en värld med en liten befolkning där varje individ lever ett mycket rikt liv och en värld med en mycket stor befolkning där varje individ lever ett liv som nätt och jämt är värt att leva. Han finner att om vi vill maximera mängden glädje och om all glädje kan mätas på samma skala kan man alltid tänka sig en värld av det senare slaget som är bättre än en given värld av det tidigare slaget, om man tänker sig att världen av det senare slaget har tillräckligt många invånare. Denna slutsats förefaller de flesta motbjudande. De flesta skulle föredra en värld med få människor som gläds åt årgångsviner och Mozart framför en värld med många människor med bara vatten och muzak att glädjas åt.

Efter att ha diskuterat några varianter av den motbjudande slutsatsen tar han upp motsvarande problem när det gäller enskilda liv. Han antar att man kan välja mellan två framtida liv. Å ena sidan kan man leva ett extremt rikt liv i hundra år. Detta kallar han "the Century of Ecstasy". Å andra sidan kan man leva ett liv i evighet som nätt och jämt är värt att leva. Detta kallar han "the Drab Eternity". Han tror att många skulle fö-

redra det första livet. Men om all glädje kan mätas på samma skala verkar det som om en oändlig mängd enklare glädje är bättre än en begränsad mängd rikare glädje.

Parfits slutsats är att vissa typer av glädje är så värdefulla att hur mycket enklare glädje som helst är sämre än en liten mängd glädje av den värdefullare typen. Han refererar här till Mills tal om skillnaden i kvalitet mellan människors och grisars glädje.

Vidare tror Parfit att Henry Sidgwick anser att all glädje ligger på samma skala. Detta är en misstolkning av Sidgwick, som framgår av följande citat ur Sidgwicks *Methods of Ethics*.

It is not absolutely necessary to exclude the supposition that there are some kinds of pleasure so much more pleasant than others, that the smallest conceivable amount of the former would outweigh the greatest conceivable amount of the latter; since, if this were ascertained to be the case, the only result would be that any hedonistic calculation involving pleasures of the former class might be simplified by treating those of the latter class as practically non-existent.
(s. 123)

Han tillägger i en not till detta stycke:

We find it sometimes asserted by persons of enthusiastic and passionate temperament, that there are feelings so exquisitely delightful, that one moment of their rapture is preferable to an eternity of agreeable consciousness of an inferior kind.

Det kan här vara lämpligt att ge ett exempel på en person som ger uttryck för ett sådant temperament, nämligen Kris Kristofferson i sången "Me and Bobby McGee":

Then, somewhere near Salinas, I let her slip away,
looking for the home I hope she'll find,

and I'd pay all of my tomorrows for a single yesterday,
holding Bobby's body next to mine.

Parfit citerar i sin uppsats Sidgwick's yttrande på s. 94 i *Methods of Ethics* att "all qualitative comparison of pleasures must really resolve itself into quantitative". Detta är förenligt med uppfattningen att somliga typer av glädje ligger på olika skalor. Som vi sett anser Sidgwick att man i så fall kan förenkla kalkylen genom att inte alls räkna med glädje på den lägre skalan (utom, borde han ha tillagt, i de fall då flera alternativ innefattar uppsättningar av glädje på den högre skalan som är lika värdefulla). Detta ser man också på s. 93, där Sidgwick säger att målet för den egoistiska hedonismen är glädje, taget i sin vidaste betydelse, "except so far as any particular species may be excluded by its incompatibility with some greater pleasures, or as necessarily involving concomitant or subsequent pains".

Detta är förenligt med att Sidgwick ställer sig på Bentham's sida mot Mill i diskussionen om kvalitet hos upplevelser. Det framgår av Sidgwick's diskussion om detta på s. 94 i *Methods of Ethics*, där han talar om flera betydelser av "skillnad i kvalitet". För det första kan ett medvetandetillstånd sägas vara av lägre kvalitet än ett annat, fast det är lika glädjefyllt, om det innefattar obehag som det andra inte innefattar eller har obehagliga konsekvenser som det andra inte har. För det andra är det viktigt att inte sammanblanda intensitet hos glädjen med intensitet hos sensationen, då en upplevelse kan vara mera stark och absorberande än en annan och ändå mindre glädjefyllt. I detta fall kan man förledas att tro att den mindre starka och absorberande upplevelsen har större egenvärde än den andra i kraft av något annat än att den är mera glädjefyllt. Man kan här säga att den mindre starka och absorberande upplevelsen är av högre kvalitet än den andra, och detta är enligt Sidgwick återförbart till skillnader i storlek hos glädje.

Det verkar alltså som om Sidgwick är öppen för möjligheten att somliga typer av glädje ligger på olika skalor. Vi återgår nu till Parfit's resonemang.

Enligt min åsikt har Parfit gett övertygande skäl för att glädje är av olika kvalitet, i den betydelsen att en liten mängd glädje av högre kvalitet är bättre än hur mycket glädje som helst av lägre kvalitet. Om man antar detta kan man föredra "the Century of Ecstasy" och undkomma den motbudande slutsatsen.

Detta drabbar den variant av hedonism som förfäktas av Torbjörn Tännsjö, bl.a. i *Vårdetik* och *Göra barn*. I *Göra barn* tar han upp den motbudande slutsatsen och undrar om den egentligen är så motbudande. Han tänker sig där möjligheten att människor i allmänhet i vårt samhälle lever liv som på det hela taget nått och jämt är värda att leva. Om det är fallet framstår inte den motbudande slutsatsen som så motbudande.

Detta resonemang leder till en annan motbudande slutsats, nämligen att många lever liv som inte är värda att leva utan att veta om det. Uppenbarligen har många människor på jorden mindre rika liv än de flesta i vårt samhälle. Om Tännsjö's resonemang stämmer lever dessa människor liv som inte är värda att leva utan att veta om det, vilket kan ses som en motbudande slutsats.

Dessutom tycks Tännsjö bortse från att ett liv kan vara nått och jämt värt att leva på två olika sätt, som Parfit påpekar i sin uppsats. I det ena fallet innehåller det en del glädje men också en del lidande, och glädjen väger nått och jämt över lidandet, i det andra fallet innehåller det inget lidande men mycket lite glädje. Om de liv som vi lever i vårt samhälle är nått och jämt värda att leva beror det rimligen på att glädjen nått och jämt väger över lidandet.

Även om det inte vore motbudande om många levde ett liv av detta slag kunde man tänka sig en värld med en stor befolkning där alla lever utan lidande men med mycket lite glädje. Och det är motbudande att en sådan värld skulle vara bättre än en värld med en liten befolkning som lever mycket rika liv.

Vidare har Tännsjö liksom Parfit inte läst Sidgwick tillräckligt noga. Han säger nämligen att Sidgwick har uppmärksammat den motbudande slutsatsen, och hänvisar till s. 415 i *Methods of Ethics*. Om man går till Sidgwick's text finner man att Sidgwick inte alls nämner den motbudande

slutsatsen, utan säger att om man vill få fram mängden glädje hos en befolkning ska man multiplicera den genomsnittliga mängden glädje per individ med antalet individer. Som vi tidigare sett är Sidgwick öppen för möjligheten att det finns glädje av olika kvalitet. Om man antar att så är fallet följer inte den motbudande slutsatsen ur Sidgwicks resonemang.

En variant av den motbudande slutsatsen som behandlar enskilda liv tas upp av John McTaggart, som i *The Nature of Existence, Volume 2* hävdar att det är bättre att leva ett mycket långt liv som ett lyckligt ostron än ett kort mänskligt liv med intensiv glädje. C. D. Broad diskuterar detta i *Examination of McTaggart's Philosophy, Volume 2*, s. 687-688, och hävdar att det finns en kvalitativ rikedom hos mänskligt liv som gör det rikare än också ett mycket långt ostronliv. Jag håller med Broad om detta och anser att man med denna typ av resonemang kan undgå den motbudande slutsatsen.

Detta har betydelse för hur man ser på Tännsjös resonemang om utvecklingsstörda. Tännsjö anser i polemik mot Mills uttalande om Sokrates och dåren att det inte är bättre att vara en olycklig nobelpristagare än en lycklig utvecklingsstörd. (*Manipulerat liv*, s. 176.) Enligt Tännsjö lever inte utvecklingsstörda i en god miljö liv som är sämre än de liv människor i allmänhet lever. Utifrån detta synsätt argumenterar han för att selektivt abort av foster med anlag för utvecklingsstörning inte kan motiveras utifrån fostrets eget intresse. (*Välja barn*, s. 58-59.)

Jag tror att Tännsjö här missar något väsentligt. För att visa detta kan vi byta ut nobelpristagaren i exemplet ovan mot en filosof, som plågas av att han har svårt att lösa filosofiska problem. Jag tror att de flesta filosofer i detta läge inte skulle vilja bli av med sina plågor genom att bli utvecklingsstörda.

Man kan hävda att detta beror på att vi vill vara de individer vi är och inte byta personlighet, vilket inte visar att vi värderar de liv vi lever högre än andra liv som vi skulle kunna leva i stället. Om det är riktigt måste vi tankemässigt ställa oss utanför de liv som ska jämföras och fråga vilket vi anser är bäst.

Vidare är det klart att många utvecklingsstörda känner mycket glädje och lever liv som är väl värda att leva. De har t.ex. ofta en stor förmåga till känslomässig kontakt som kanske många filosofer saknar.

Om jag fick välja mellan att vara en känslomässigt väl utvecklad filosof och en känslomässigt väl utvecklad utvecklingsstörd, skulle jag helt klart föredra att vara filosofen. Det är inte lika klart att jag skulle föredra att vara en känslomässigt snöpt filosof.

Jag tror att det finns något särskilt hos filosofisk glädje - liksom hos glädje över känslomässig kontakt - som gör att vi föredrar en liten mängd av sådan glädje framför en stor mängd enklare glädje. Detta gör att jag inte finner Tännsjös resonemang övertygande. Jag tror att ett liv utan vissa former av intellektuell glädje saknar något väsentligt.

När det gäller selektiv abort av utvecklingsstörda vill jag inte här ta ställning. Selektiv abort har så många sidoeffekter - den kan t.ex. leda till förakt för handikappade - att frågan kräver en noggrann analys, som det skulle föra för långt att gå in på här.

Kan man föra motsvarande resonemang när det gäller negativa upplevelser? Jag tror det. Det förefaller mig troligt att det finns lidande som är så plågsamt att en hur stor mängd som helst av mindre plågsamt lidande är bättre än en liten mängd av detta lidande.

Detta har betydelse för hur man ser på fördelningen av resurser inom sjukvården. Vissa svårt handikappade individer kanske behöver en mycket resurskrävande vård för att besparas ett svårt lidande. Dessa resurser skulle i stället kunna användas till att bespara ett stort antal individer ett mindre lidande. Om allt lidande kan mätas på samma skala kan det hända att det finns fall då vi bör låta en individ genomgå ett svårt lidande för att många andra ska besparas ett mindre lidande. Om vissa sorters lidande ligger på olika skalor är det möjligt att en del lidande är så dåligt att det är fel att låta någon genomgå detta lidande, även om man på så sätt kan bespara många andra lidande på en lägre nivå.

Samtidigt tror jag att detta sätt att diskutera fördelningen av resurser leder vårt tänkande fel.

Enligt min åsikt är det inte rimligt att utan vidare acceptera att sjukvården har så små resurser att de inte räcker till att hjälpa alla som behöver hjälp. Det är en av vårt samhälles viktigaste uppgifter att hjälpa sjuka individer som behöver hjälp, och denna uppgift bör ges hög prioritet även i tider med knappa resurser. Om man utgår från att sjukvården har knappa resurser och ägnar mycket tid åt att diskutera hur de ska fördelas finns det risk att man går med på en resursfördelning som är orimlig i ett större perspektiv.

En annan fråga är huruvida det kan vara rätt att en individ plågas svårt bara för att många andra individer, som redan lever ett på det hela taget gott liv, ska få det lite bättre. Tännsjö hävdar i *Vårdetik* att det kan vara rätt, och ett av hans argument är att annars skulle vi tvingas välja det transportsystem där minsta antalet människor skadades eller dödades. I så fall skulle vi få sluta åka bil eller cykla, vi skulle sannolikt tvingas promenera.

Tännsjö bortser här från att möjlighet att komma fram snabbt är en förutsättning för att många människor ska få den sjukvård de behöver i tid. Dessutom påverkas människors sätt att leva av vilket transportsystem som används på ett sätt som det är mycket svårt att förutse konsekvenserna av. Möjligen kan man säga att en omfattande privatbilism framstår som oacceptabel om man inte går med på Tännsjös tes. Men de empiriska frågorna är så besvärliga att det är svårt att säga något mera bestämt.

Tännsjö anser att om man inte godtar hans tes blir resultatet att inga resurser alls får satsas på att förbättra livskvaliteten hos folk som har det ganska bra förrän allt har gjorts för att rädda varje tänkbart offer. Jag tror inte att han har rätt. Att människors livskvalitet höjs leder troligen till att de får bättre förutsättningar att hjälpa andra som har det svårt. Och det är inte alls säkert att bästa sättet att lindra nöd är att satsa stora resurser på att hjälpa dem som har det svårt.

Kanske är det bättre att försöka ändra de globala maktstrukturer som är upphov till mycket av världens nöd. Och en förutsättning för det är kanske att människor som redan har det bra motiveras att ägna sig åt politisk kamp. Jag hävdar inte att det är så, jag vill bara peka på att det inte

är så lätt att dra politiska slutsatser ur grundläggande etiska ställningstaganden. De empiriska frågorna är besvärliga och det är svårt att dra några säkra slutsatser.

Själv tror jag inte att det kan vara rätt att en individ plågas svårt *bara* för att många andra som har det bra ska få det lite bättre. Men effekterna på lång sikt av att dessa många får det lite bättre är svåra att överblicka, varför detta ställningstagande inte är till så stor hjälp vid konkreta valsituationer.

I boken *Hedonistic Utilitarianism* går Tännsjö ännu längre. Där försvarar han "den ultra-motbjudande slutsatsen" ("the ultra repugnant conclusion") som går ut på att det kan vara rätt att tillfoga en människa svårt lidande för att ett mycket stort antal andra människor ska få en omärkbar ökning av lyckan.

Här tycker jag att Tännsjö går emot de grundläggande intuitioner som hedonismen för många människor bygger på. En anledning till att många av oss är hedonister är att vi bryr oss om våra medvarelser. Vi gläds med dem när de har det bra och lider med dem när de mår dåligt. Vi bryr oss om individer och ser dem inte bara som behållare för upplevelser. Om den glädje en individ får av en viss handling är så liten att den inte spelar någon roll för individen är det rimligt att bortse från den jämfört med upplevelser som är väsentliga för de individer som får dem, t.ex. om en individ drabbas av ett svårt lidande. Och det hjälper inte om många miljoner människor får en glädje som inte spelar någon roll för dem, för många miljoner gånger noll är fortfarande noll.

Jag tycker alltså att Tännsjö har tappat bort de intuitioner som för många av oss - jag tror också för Tännsjö - motiverade hedonismen från början. Om man på allvar accepterar den ultra-motbjudande slutsatsen går man emot den medkänsla med lidande varelser som för många av oss utgör en känslomässig grund för hedonismen.

Tännsjö tar också upp den motbjudande slutsatsen i boken *Läget*, kapitlet "Bättre och bättre dag för dag". Där försöker han visa att den motbjudande slutsatsen inte är motbjudande. Han liknar gränsen mellan det tillstånd då livet är värt att levas och det då det inte är det vid en vatten-

yta. Vi tenderar att hålla våra huvuden strax ovanför ytan. Ibland sjunker vi ner under den, och när vi anpassat oss till de nya förhållandena lyckas vi komma över ytan igen. Men vi är sällan högt över ytan, vilket gör att vi har svårt att föreställa oss hur det skulle kännas att leva i en värld där vi ofta var högt över ytan.

Jag tror att Tännsjö ger en missvisande bild av hur det känns att glädjas åt livet. Jag tror att många ibland känner en stor glädje, som gör att de upplever att de är högt ovanför nollpunkten. Det kan hända t.ex. när man vandrar i ett vackert landskap, när man lyssnar på behaglig musik, när man är lyckligt förälskad eller när man har en religiös upplevelse. Jag tror också att det för många är sådana upplevelser som gör att de tycker att livet är värt att levas. Jag tror att om livet bara vore en kamp för att hålla sig över en vattenyta skulle många uppleva det som ett meningslöst liv.

Tännsjö presenterar också ett argument för att vi bör godta den motbjudande slutsatsen, där han tänker sig att man stegvis ökar en världs befolkning med lyckliga människor som är mindre lyckliga än de som har det bäst, samtidigt som man minskar lyckan hos de människor som har det bäst. Eftersom det är bättre att det kommer till fler lyckliga människor innebär varje steg en förbättring, och till slut kommer vi till en värld där alla lever liv som är nått och jämt värda att leva.

Om man räknar med flera nivåer av lycka finner man att i ett läge är det fel att minska de mest gynnades lycka även om det innebär att man tillför många människor med en lycka på en lägre nivå. Det är nämligen när de lyckligaste fräntas tillfällena att erfara lycka av högre grad. Parfit diskuterar liknande exempel i "Overpopulation and the Quality of Life" och finner att även om det är svårt att avgöra var gränsen går så finns det en gräns vid vilken det är fel att fränta människor lycka även om många lyckliga människor kommer till istället.

Slutligen vill jag ta upp dessa resonemangs relevans för befolkningsproblematiken. Jag tror att vi bör eftersträva en tillräckligt liten befolkning för att var och en ska ha möjlighet till ett rikt liv. Detta innebär inte endast ett liv som är värt att leva, utan ett liv som ger möjligheter till mera högtstående glädje. Detta förutsätter en högre materiell standard

och en annan social organisering än om man nöjer sig med att alla har liv som är värda att leva.

Jag tror vidare att detta är möjligt med jordens nuvarande befolkning om man ändrar fördelningen av resurserna. Som det nu är förfogar ett fåtal människor över en stor del av jordens resurser, medan många lever i fattigdom och svält. Detta kan ändras genom en omfördelning av jordens resurser, vilket förutsätter en stark folklig opinion och en ändring av de globala maktförhållandena. Om man lyckas med en sådan omfördelning kan man få till stånd ett samhälle med fria och lyckliga människor.

TACK FÖR VÄRDEFULLA SYNPUNKTER till seminariet i praktisk filosofi i Göteborg våren 1995 och åhörarna vid mitt föredrag på Filosofidagarna 1995.

Bolof Stridbeck,
februari 2005

Litteraturlista

- Broad, C. D.: *Examination of McTaggart's Philosophy, Volume 2, Part 2*. Cambridge University Press, Cambridge 1938.
- McTaggart, John: *The Nature of Existence, Volume 2*. Cambridge University Press, Cambridge 1927.
- Parfit, Derek: "Overpopulation and the Quality of Life". I *Practical Ethics*, red. Peter Singer, Oxford University Press, Oxford 1986.
- Sidgwick, Henry: *The Methods of Ethics*. Sjunde reviderade upplagan. Macmillan & Co., London 1907.
- Tännsjö, Torbjörn: *Välja barn. Om fosterdiagnostik och selektiv abort*. Sesam Special nr. 5. Sesam, Stockholm 1991.
- Tännsjö, Torbjörn: *Göra barn. En studie i reproduktionsetik*. Sesam Special nr. 6. Sesam, Stockholm 1991.
- Tännsjö, Torbjörn: *Manipulerat liv. Från konception till obduktion*. Bokförlaget Thales, Stockholm 1993.
- Tännsjö, Torbjörn: *Vårdetik*. Andra reviderade och utökade upplagan. Bokförlaget Thales, Stockholm 1993.
- Tännsjö, Torbjörn: *Hedonistic Utilitarianism*. Edinburgh University Press, Edinburgh 1998.
- Tännsjö, Torbjörn; *Läget*. Bokförlaget Thales, Stockholm 2005.